אגרות הראי"ה - כרך א' - אגרת קמ

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ז אייר תרס"ח - יפו

נמען: הרב שמואל אלכסנדרוב

בעניין 'מצוות בטלות לעתיד לבוא': 'אלו ואלו דברי אלהים חיים', כי יש עתיד לבוא שבו המצוות בטלות ויש שבו אינן בטלות. הרב קוק חולק על 'דחיקת הקץ', כלומר על הקביעה שבתקופה השבורה שלנו העולם כבר התעלה ואינו צריך מצוות ומסורת. טעות זו חזרה בתקופות שונות ועלתה במכאובים רבים. גם היחיד המעולה קשור לכלל ולמחלותיו. בסוף הרב קוק כותב על חולשת האומה ועל הכוח הנצחי שבה, ועל ארץ ישראל והר ציון כמרכז לכל התנועות.

עיקרי הדברים

- 'מצוות בטלות לעתיד לבוא' - שני סוגי עתיד.
- שלילת דחיקת הקץ וביטול המצוות.
- היחיד קשור לכלל.
- ארץ ישראל כמרכז, והתנועות השונות כולן יפעלו.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ז אייר תרס"ח[4].

לכבוד ידידי הרה"ג[5] החכם הנשגב מו"ה[6] שמואל אלכסנדרוב נ"י[7], שלו'[8] וברכה מקודש.

זמן הגון עבר מעת קבלתי את מכתבו הנכבד, ולא מצאה ידי להשיב כראוי, ממניעות שונות, ואתו הסליחה. גם עתה לא אדע אם יעלה בידי לברר את המושגים החוצצים בינינו, עד אשר נוכל בבטחה להעתק מענין אל ענין, ולא להשתקע בפולימיקה שאין לה סוף בענין אחד החוזר חלילה. מ"מ[9] הנני מוכרח לדבר כפי היכולת גם בענין זה, שכבר כ"כ[10] רבו עליו הדברים ממי שקדמונו וממנו.

כבודו מרים על נס את ביטול המצות של לע"ל[11], ומשמע מדבריו, שאני חולק על יסוד זה, משום שהנני יותר נוטה למ"ד אין מצות בטלות לע"ל. לא כן ידידי, בזה כמו בכל המחלוקות יצדק מאד "אלו ואלו דברי א"ח". הננו כולנו מבחינים, שאותו המרחב של לע"ל הוא כ"כ בלתי-מוגבל, כ"כ רחב ומקיף, עד שאין המקום צר להכניס בו שתי הדעות זו אחר זו. יש לע"ל

---

1 ב"ה - ברוך השם
2 עה"ק - עיר הקודש
3 ת"ו - תבנה ותכונן
4 תרס"ח - השנה תרס"ח (1907/1908)
5 הרה"ג - הרב הגאון
6 מו"ה - מורנו הרב
7 נ"י - נרו יאיר
8 שלו' - שלום
9 מ"מ - מכל מקום
10 כ"כ - כל כך
11 לע"ל - לעתיד לבוא

שאין מצות בטלות בו, ויש לע"ל שמצות בטלות בו, ועל החפצים להיות מעיינים בתלמודה של האמונה, בכל טהרה, גבהה והרחבתה, החובה מוטלת רק להגביל יפה את התנאים, הסימנים והגדרים, המגבילים את שני מיני "לעתיד-לבא" אלו, ולהבין בשכל מפותח ומיושב איך הדברים מתאימים לכל אחד לפי ערכו. והנני סובר, שעל זה אין ראוי שיפול חילוק בין הוגי דעות. עיקר הדבר, מה שהנני מוצא חיוב להבליט במכתבי לכבודו, הוא על מה שנראין דבריו לפעמים, כאילו הוא דוחק את הקץ של אותו לע"ל הרחוק שמצות בטלות בו, ולהעמידו דוקא בתקופה שלנו, המלאה שברון והתמוטטות, שהיא צריכה בנין ממשי ואימוץ מעשי דוקא. ע"ז[12] אני חולק, וראוי לדעתי שכל ישר-לב יסור מסברא זו, שדוגמתה ראינו כבר בתקופות שונות. להחליט, שכבר עלה העולם במוסרו, עד שאיננו צריך עוד לשום צירוף, לשום הדרכה של אמונה, ושל חיוב של מסורת והסכמה, מאיזה צד שיהיה, בין ממקורות עליונים, נבואיים רוחניים, בין ממקומות לאומיים, חברותיים מעשיים, בשעה שאין לנו ע"ז שום אות ומופת, והננו רואים ממש ההפך, זאת היא פשוט טעות בחשבון של תקופות רבות מאד.

והטעות הזו, לחשוב את העולם מתוקן בשעה שהוא עדיין מלא סיגים, הצריכים לצירוף, וצירוף אחר צירוף, עלה לנו בשכר-לימוד הרבה. בכמה תקופות כבר אירע הדבר, שיחידי סגולה, שהיו באמת בעלי מוסר נעלים, דנו מעצמם על כל העולם, או מנקודה מאירה אחת, באיזה זמן של התרוממות באומה, על המצב התמידי, ורצו בשביל כך להחיש את הקץ, לבטל את החיובים הקבועים במעשה ובמסרת, במדה ובמשקל לפי הערך הנקצב של מצעדי עולם. אבל תמיד נגלתה הטעות ע"י[13] מכאובים רבים, והעולם שב לסובב על מעגלו, והתולדה המעשית והרוחנית שבה למהלכה הרגיל, לקבץ על יד חסן ויקר, ע"י שמירת מנהגים ומסרת, אמונה ומצות, לעלות דוקא ע"י מהלך אטי זה אל נקודת-פיתוח יותר גבוהה. השכל המיושב יורה דוקא אחרת. לא די שאין לדון את כל העולם כולו באותה אמת המדה של יחידי הסגולה, שיוכל להיות שנתעלו מתוך החיובים הקבועים והקצובים עד למרום המוסר הפנימי הנעלה, ואת כל הזמנים ע"פ[14] איזה זמן מיוחד, המוכשר ביותר להתעלות נפשית, אלא להיפוך, שראוי לדעת תמיד שהפרט אע"פ[15] שהוא מתעלה מ"מ קשור הוא באלפי קשרים אל הכלל, וכל אותן המחלות המוסריות, השולטות בדרך קביעות וזרם מהיר בהכלל, יכולות הן לשלוט ג"כ[16] בו באיזה מדה, והזמן המאושר, גם בעודו בחסנו, עלול הוא למפגע מכל זרם החיים של מהלך הזמנים הקבועים לפניו ולאחריו. ע"כ[17] ראוי לעולם שלא להיות קופץ להירוס ולהקלשת חיובים קבועים, אפילו ביחס ליחידים המעולים ולזמנים העוברים המאושרים, כ"א[18] לסבול באהבה כללית את עוֹלם ולמוץ מהם טל של חיים לימי הטובה, אשר בא יבאו בבא עתם, בעת אשר האור כ"כ יהיה מלא ומזהיר, עד שלא יפול ע"ז ספק, אם כבר בא הזמן המאושר או לא, עד שכל תבנית החיים כולה, בחיצוניותה ובפנימיותה, תעיד הנה זה היום שקיוינוהו בא, והארץ וכל צאצאיה תעטה גיל ושירה. אבל כל זמן שהרע מרובה על הטוב, והחושך על האור, על כל צופה באמת החובה מוטלת להזהיר את העם ואת הסגולות בכל דרכי אורה ושכל, לאהבת המצות הקבועות והחיובים המקיפים את כל הכלל, חיובי המוסר הכלליים, המקיפים את כל האנושיות, וחיובי האומה הפרטיים, מקטנם ועד גדולם, כדי לבא על ידם אל האגד השלם הלאומי, שיוכל להאיר בקרבו ביותר האור הפנימי של המוסר החפשי והעליון, אשר אותו אנו מבקשים.

---

12 ע"ז - על זה (ובהמשך האגרת, "מחייתה של ע"ז": עבודה זרה)

13 ע"י - על ידי

14 ע"פ - על פי

15 אע"פ - אף על פי

16 ג"כ - גם כן

17 ע"כ - על כן

18 כ"א - כי אם

ואותם הנסיונות, שעשו בני אהרן, ואח"כ[19] באופנים אחרים האלכסנדרונים, ובפנים נפולים ושקועים בעומק-הרשעה השבתאיים, שראינו את פרים, יהיו לנו למורי דרך להיות יודעים מהי אחריותה של המהירות.

כבודו מוצא סימנים להאנארכיזם הליברלי המוסרי ביהדות. טוב, כל הרעיונות אפשר למצא במקור של אמת. האמת אי אפשר שתהיה חלקית, האמת מוכרחת להקיף את הכל, אבל סגולתה היא שתהיה מהפכת את הכל לאורה האמיתי המאיר. לא רק האנארכיזם הרצוף בליברליות ימצא לו מקור ביהדות, באור ישראל, כ"א גם האנארכיזם הגשמי האינדיבידואלי ג"כ, אבל גם הוא יטהר בבאו אל גבול הטוהר. ההכרה העליונה של האחדות, כשהיא מתבודדת בעליוניותה, היא מוכרחת להוציא משפט, שכל הפרוצס של פרטים הוא רק דמיון כוזב, קוצר חוג הראות. האברים שלנו יחד הנם קשורים בקשר אורגני, ע"כ כשאחד נלקה כולם מרגישים, ובכן יש לנו אהבה עצמית אנארכיית חלקית, שגם היא מופשטת לסעיפיה, "עור בעד עור", ע"י אותם הצינורות המוליכים את ההרגשה מאחד לחברו. יחושים כאלה הנם נמצאים במובן רוחני נסיוני בקישור של נפשות אהובות, שמהם נוסדה המשפחה, עד אשר, אם רק לא יהיה קשה לנו להשתחרר מן ההרגל, לא נתן ערך רב להבדל הנמצא בין אותה ההרגשה המתפשטת, לעונג ולצער, מאבר למשנהו או מהבן אל האב ומאהוב לאהובה. כשהצינורות מתרחבים ביותר נעשות ההרגשות יותר זורמות, ויותר מוחשות ובולטות. כשהאורגן הלאומי הוא במילואו ושלמותו, מתארג גם הוא בדוגמא של משפחה. ההתפתחות צריכה רק להרחיב את הצינורות, והאחדות האינדיבידואלית מתרחבת עד גבול הלאם. מהלאם עד לאנושיות רק צעד. מהאנושיות לכל החי עוד צעד. מהתענינות במילוּיוֹ של כדור אחד, עד כדי ההתענינות הפנימית והרצינית למלא המציאות בכל רחבו, איננו כ"א מהלך, מהלך אמנם רחוק, אבל הנצח איננו צריך לחפזון. והדבר הולך ובא עד כדי התעלות אינדיבידואלית של כל היקום. א"כ[20] אין לנו צורך כ"א באנרכיא, באהבה עצמית רבה וגדולה, כבירה ומפותחת, אבל הדרכים המובילים לה הנם ארחות החיים הנובעים ממקור האחדות של יחיד חי העולמים, שהיא היהדות. וכשניצוצות גבוהים כאלו נופלים למטה הם יורדים ושוקעים, שוקעים בעמק הרפש של החיים, המה הנפילים אשר מעולם. ע"כ מה עלינו לשנן, כי היהדות אוצרת את כל במובן היותר רחב, היותר טוב, אבל היא מדרכת למעשה ע"פ דרכיה המיוחדים לה, החיים וקיימים לנו ולבנינו, אשר בהבקע אורם הפנימי לא נהיה עוד צריכים לחקר דבר, כ"א לילה כיום יאיר לנו וכאור בוקר יזרח שמש.

ו"התפתחות היהדות" המורגלת כ"כ להאמר בימינו, הלא היא רק צד אחד של המטבע. נח לדבר על אותו הצד שיש שיווי ליהדות עם כל העולם שחוצה לה, אבל מתי נעשה גם אנו לביתנו, לדבר בחופש ג"כ על אותו הצד המובדל, שהננו בו נבדלים מכל העמים אשר על פני האדמה. עד מתי נהיה כ"כ בטלנים, עד שנחשד תמיד רק את עצמנו, שכל השבחים והמעלות הרמות הנאמרים ממקורות כ"כ חשובים עלינו, שלוּ היו דברים כאלה נאמרים על כל עם ולשון היו מתנשאים בגאון ורהב נורא על כל, היו יודעים תמיד להתוות יפה את היתרון המיוחד שלהם, ואנו משעה שפעפע בנו הארס של הליברליות החיצונית, אין אנו יודעים אחרת כ"א למחק את כל התוים הבולטים כ"כ, המבדילים אותנו בהבדל כ"כ עצמי מכל העמים, הבדל כזה אשר אין לפחות אותו אפילו נימא אחת מגדרו של הכוזרי "סוג חמישי". לא, הכל נתפתח, - האנושיות הכללית עד באה לתכונתה, אבל לא היהדות. היהדות היא התמצית הפנימית של האנושיות ושל המציאות במובנה הרחב, וההתפתחות איננה שולטת כ"א על הסגנון, על הלבוש, ולא על התוכן הפנימי. האחדות העליונה, כשהיא מבהיקה מסוף העולם ועד סופו, מאחדת היא ג"כ את הפסיכולוגיה עם הקוסמולוגיה הכללית. הראשונה צריכה לבא לידי הכרתה, עד שתדע את אחדותה במקורה העליון, מקור החיים והכח, ששם החופש והמוסר היותר מזהיר גלוף בכל צבעי חמדתו. אותה ההארה הפסיכולוגית הלאומית

---

19 ואח"כ - ואחר כך

20 א"כ - אם כן

בזקה בבת אחת בחפזון, בהעליה הנפלאה של יציאת מצרים, אשר אין לה דוגמא היסתורית בכל מלא העולם, העליה הפסיכולוגית העזה, שהיתה כ"כ חזקה עד שהוכרה ג"כ על המהלך הקוסמולוגי, סדרי העולם, של דור המדבר כולו, שהיא אפיזודא היסתורית בפני עצמה, עלבון הוא לנו אם נזייף את תולדתנו הכבירה כ"כ בכוחה המיוחד. היצירה הפסיכית הלאומית המיוחדת היא באמת הישראלית, "אחת היא לאמה". אמנם אח"כ[21], כאשר זוהר ההברקה הפסיכית הרוממה, שהיתה מושפעת בכחו של רועה נאמן, שקעה, שב מהלך ההתפתחות להמצא ביהדות כמו שהוא מצוי בכל עם ולשון. אבל לעולם אין התוים היסודיים, של ההתרוממות העליונה, האלהית, נמחקים ממנה. ההתעלות הפתאומית נשפלה, ע"י העגל, שבירת הלוחות, והם ישובו לאורם לעתיד. מובן, שכל ארחות החיים יהיו נראים בצורה יותר מאירה, וממילא יותר חפשית ויותר קדושה בקדושה של אמת, הטהורה מכל אותם הערפלים המכהים שהם מכסים כעת את המובן של הקדושה. עכ"פ[22] הננו יכולים להבין, שכעת הננו עומדים על אותה החלקה של התקופה, שעלינו להראות בה את כל המאורות הגנוזים באוצרנו, גם אותם אשר שימושם המעשי יהיה דוקא לעתיד רחוק מאד, אבל עם זה לבצר את כח התכנית המעשית, שהיא מחזקת מאד את אופינו הלאומי המיוחד, הצריך בטבעו מזון תמידי לגידולו, וחלילה לנו לדרוש שנוכל עכשו לשאוב את האורה הפנימית שלנו ברוח בלא בשר, ברעיונות מופשטים בלא הגשמה מעשית.

צחוק יעשו לנו אלה המדברים עכשו ע"ד[23] ביטול הנביאים והכתובים, מפני שהמוסר שלהם הוא מוגבל וצר להם, - בעולמנו זה, שהוא כ"כ רחוק הרבה ממוסר בינוני. אמת, שכמה גרעיני טוב נמצאים בתוכו, אבל כמה פיתוח הם צריכים, והפיתוח ההוא האפשר לו שיבא בדרך אחר כ"א ע"פ אותו המוסר הנעלה של הנביאים, שלא נסתגל העולם עדיין אפילו להבינו כראוי, וק"ו[24] לקנותו, וק"ו אבי אביו של ק"ו[25] שיחלום עוד ע"ד הגבול העולה עליו. יחידי סגולה יכולים לדבר על הכל, ולא עוד אלא שלפי התפתחות הסגנון של הספרות יכולים הם ג"כ לבאר המון רב של משאות-נפש גנוזים, בתור דברים של צפיה, המוכשרים לרומם את הנשמות, אל אותו הגובה שהם שואפים אליו, אבל יחד עם זה דוקא לבצר את עמדת ההוה, כדי להכשיר יפה את הדרך אל העתיד. יש לנו הרבה מה לבנות לפני חורבנו של העולם הישן, רב עז וחיים עוד ישנם לכל התהלוכה המעשית, כשתתחבר האידיאה האלהית עם הלאומית, ושתיהן יחד עם המוסרית והרליגיונית בחיבור אורגני יפה, הכל לפי רום המעלה, ולפי גודל הכמות והאיכות של זרם-החיים שיזרם בהם, יקיצו לתחיה כל הרוחות המלאים חיים הנמצאים בכל החקים, אשר המביטים עליהם מרחוק יאמרו עליהם "יבשה עצמם". ועד אותו הזמן הארוך הרחוק, שבו יהיו המצות והקרבנות בטלים, עוד זמן גדול וארוך, שבו עולם גדול ומיושב, מלא הוד ויפעה, ימצא לנו, שנראה בו מלך ביפיו, ארמון על משפטו, שירות היכל הקודש במלא נועמם והוד קדשם, וסדר העבודה בכל משטריה ודיוקיה, לשמחת לב האומה ולרוממות קרנה. אפילו אותו הניצוץ המסותר, של מחייתה של ע"ז, שפעלנו ע"י ריקון כל העבודות לשם גבוה, כשיתפשט בכל מרחבו ועשרו, הוא לבדו כדאי הוא להאיר אור מרהיב על עולם מלא, המתמלא שלל צבעים המשמחים חיים, וק"ו שישנם עוד מרחבים יותר רחבים וענפים, שיש להם עסק מלא חיים עם ההוה והעתיד, בכל הכונניות החוקיות הללו. לא מתוך חרבן והתמוטטות הכח תבא תקופה עליונה ומזהירה, שבו יעמד העולם ממעל לכל חק ולכל מוסר קצוב, כ"א מתוך עולם מיושב מלא נעם, מוכתר בכל בניניו המעשיים והמוסריים, ממולא בכל נועמי שירי קודש ובכל עדני עדן עליון. כשתשאב הנשמה האנושית יפה יפה אל קרבה את כל הטל הפנימי, הכמוס בכל מלא חק ומשפט, אז רק אז תשא אבר אל

---

21 אח"כ - אחר כך

22 עכ"פ - על כל פנים

23 ע"ד - על דבר

24 וק"ו - וקל וחומר

25 ק"ו - קל וחומר

החופש העליון המעודן, העומד ממעל להשמות האלהיים הנקראים בעולמנו, המעולף בקדרות. ומה דמיון ידמה כבודו את משא הנפש של ביטול המצות והקרבנות, המקודש והמיושב, לאותה התנועה החולנית והמסואבת של מאיסת החוקים, שהננו נפגשים בה בדורנו, שאנו מוצאים את עצמנו מחוייבים ללחם בה ברב כשרון ועז-חיים. והננו מצפים לתשועה, שכל טהר לב ומלא דעה וחירות של אמת ילוה על מחנינו, לבא לישע עמנו, לישע את משיחנו, לעזרת ד' בגבורים, - ובמרץ של חיים נשליך את אותה ההשכלה, חורת הפנים וחסרת הדם, היודעת רק להחליש ולא לאמץ; כי חיים כח וגבורה אנו צריכים.

וע"ד[26] היאוש, כבודו מפריז על המידה. אמת הדבר, שירדנו הרבה, ההמון ויחידי הסגולה גם יחד, אבל כשנסתכל יפה נמצא פתרון הירידה בעצם תכונת התחדשות החיים היותר טובים ונעלים הצפויים לאומתנו. מעמד השינה באורגן החי, ביותר באדם, מכניס את כל כחותיו פנימה, ההגיון לא יפעל, החושים לא יעבדו. לעומת זה יעבוד כח הנמוך שבחי את עבודתו בזריזות, והדמיון הולך בלא מפריע. לחכמי לב ולישרים המצויינים יגלו חלומות עליונים, מחזות רבי-ערך ומראות מרהיבי לב, העומדים ממעל לאפשרות המוחשית. כשהיקיצה מתחלת והאדם הוא נים ולא נים, תיר ולא תיר, מעוף הדמיון פוסק, המחזות העליונים מתעלמים, וכח החיים הנמוכים החזקים חדל מתעצומתו. אמנם עבודת ההגיון וזריזות החיים הערים, פיקוח החושים וחלוץ העצמות, טרם באו, ע"כ האדם אז הוא מרופרף ומלא רגשות דומים לטירוד ויאוש. הזריז אמנם יתגבר כארי ויעיר שחר, אבל גם הגבור שבאנשים לא יוכל להמלט מרגעי חולשה, והרגעים בחיי עם הנם תקופה ניכרת. ישננו בגלות שנת תרדמה, החושים הלאומיים לא שמשו לנו כמעט מאומה, כלי המעשה והעבודה, ההגיון והדעה, ביחש לאומה בכללה, לא היו להם כל תפקיד. אמנם כח החיים הנמוכים התבצר יפה. הדבקות הלאומית, שהיא באה בתור נובלת מאור האלהי העליון שנגנז באמונה, פעלה בחזקה את פעולתה בצורה נמוכה. בהמון התעלל הדמיון בכמה חלומות נעימים ומרים. יחידי סגולה חזו מחזות עליונים, שיסודתם באמת נצחית המנצחת על כל. כה עברו עלינו חיי התרדמה שנות מאות, ועתה הקיץ הקץ. אבל רק החל להקיץ. נפקחו העינים לחוש יפה את העולם המסבב אותנו. כח החיים הנמוכים של נחרת השינה פסק כמעט. הדמיונות ההמוניים גזו וחלפו להם. מחזות עליונים של אנשי קודש נתעלמו. וברגע זה הננו מרופפים. אבל מי לא יבין, כי מצב זה לא יאריך, הוא ילך ואור. אומות אחרות לא היו נזקקות למצב של שינה, מפני שלא האריכו כ"כ ימים עד שיכבדו עליהם החיים וכאשר עיפה נפשם ישנו שנת עולם. אבל אנו - "אני שכבתי ואישנה הקיצותי כי ד' יסמכני". אחרי יגיעה גדולה, במלחמת החיים החמריים והרוחניים, ישננו, אמנם שינה בלתי נעימה, "הכונו בל חלינו הלמונו בל ידענו", אבל בפנים נשאר אוצר חיים גדול של מקור חיים לאומיים רשומים ומיוחדים לנו. עתה בעינים פקוחות נבא חשבון, והחשבון יהיה תמיד על צדנו. זקן העמים יקיץ ויתעורר, יזכר את ארצו, את חסנו וכבודו, יזכר את שפע החיים אשר השפיע ואשר ישפיע על אדם רב, ישוב לעבודתו לקומם הריסותיו, ויחד עם ההתפתחות האיטית הנה תופיע הזרחה פנימית עליונה פתאומית, שהיא מיוחדת לו, לא ע"פ הסגנון שהוא הצד השוה שבו עם כל העמים, כי"א ע"פ התוך הנבדל. אין עם בכל עמי התבל, שיקרת הטוב של האורה היותר עליונה תהיה גנוזה במהותה של שורש נשמתו, כי"א ישראל. ישנם חסידים וחכמים, יחידים, אבל אין בארץ "גוי צדיק" כי"א ישראל, והיסוד הזה הוא מתפשט ועובר על פני כולו. הבנים אשר נתרחקו מאתנו, רובם הוא מפני שהנם מחפשים את היסוד של הצדק המוחלט, אשר לא ימצאוהו. דומים הם, שאיננו בתוכם, מפני שאינם רואים את פעולתנו על שדה המערכה העולמית, והם אינם יודעים שהחסרון הוא לא ברוחנו פנימה כי"א מפני חסרון האמצעיים, הארץ והממלכה אשר אבדנום, והננו מתעוררים לשוב אל הדרך אשר נכונים נהיה שישובו לנו. והיחידים החכמים, יותר מן הכל הנם לקויים בחולשה גופנית ממש, המביאה לחולשה נפשית, אבל אינם טבועים, כמו בעלי הרוחניות שביתר העמים, בבוץ החמריות, המשכחת כל קודש עליון.

---

26 וע"ד - ועל דבר

לזאת הננו יכולים להחיות את עגומי הלב, לנחמם מיגונם, כי אמנם שבורים ונדכאים אנחנו, אבל כח חיים עליונים, נצחיים ואדירים, מפעם בנו. ודאי צריכים אנו להגביר את זוהר הדעה, הכלולה כעת ברובה בהכרת עצמנו, ועמה יחד לחזק את הצד החמרי העזוב, העומד להחלש בימי הבינים, במצב שבין התרדמה והערות. יוכל להיות וקרוב לודאי הוא, שעוד יבאו משוגות חדשות, אבל כל אלה יעברו ויהפכו לטובה. המכשולים, שאמנם ביוקר יעלו, יהיו למורי דרך. אין אנו צריכים לנעוץ את נקודת החיים באיזה דבר מיוחד. התרכזות ודאי אנו צריכים. ארץ-ישראל ודאי תשאר ותהיה הבסיס לכל. הר ציון יהיה מקום האורה. אבל התנועות הרבות בכל מקום שהן פונות יפעלו ויעבדו. את המרכז אנו צריכים להגדיל בכמות ובאיכות, וממילא יבא כל אושר וחיל להלוֹת אליו. רעיונות פזורים יתקבצו ויהיו יחד למערכה שלמה, וכמו במובן החמרי כן במובן הרוחני שוש תשיש ותגל העקרה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. אמן כן יאמר ד' במהרה בימינו.

והנני בזה ידידו דורש"ית[27]

הק' אברהם יצחק ה"ק

נוסח האגרות וההערות: אגרות הראי"ה, כרכים א׳-ד׳

27 דורש"ית - דורש שלומו ותורתו